

Тепавчевићево дјело је прилог тврдњи да су српски језик и српска књижевност услов очувања идентитета, у овом случају Републике Српске, а на ширем плану српског националног идентитета уопште и упркос тренду де- и транснационализације (193).

Монографија *Камен(и) ѓрад ѓреварених ѓобједника: мии о Херцеѓовини и мии о Сарајеву у ѓоеѓици Драѓана Теѓавчевиѓа* зрело је, теоријски чврсто фундирано и стилски беспријекорно обликовано научно дјело. Оно увелико надраста оквире књижевне анализе и постаје незаобилазна референца за све будуће истраживаче жанра савременог романа, те књижевности Републике Српске и српске емигрантске литературе.

Доц. гр Маријана Г. МИТРИЋ
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за србистику
marijana.mitric@ff.ues.rs.ba
ORCID: 0009-0004-8533-7629

ТУМАЧЕЊЕ ГРАНИЦА И ГРАНИЦЕ ТУМАЧЕЊА

Милош Тодоровић, *Самоафекција и ѓтрансценденција. О основама Канѓове ѓеоријске филозофије*, Академска књига, Нови Сад 2025

У једном од својих бројних и бескрајно духовитих фрагмената Фридрих Шлегел је Кантову филозофију упоредио са писмом које у Шекспировој *Боѓојављенској ноѓи* Марија подмеће Малволију, с циљем да га насапари. Преварени јунак слепо следи знакове, мигове и инструкције из писма, не би ли се допао господарици, а ефекти тог читања, учитавања и тумачења, као што знамо, били су сасвим посрамљујући и комични.

Настојећи да Кантову теоријску филозофију, с једне стране, мисли на самим ѓеним границама, а с друге да, филолошком прецизношћу, следи синтаксу и лексику Кантовог текста, Милош Тодоровић је готово маестрално избегао замку на коју упозорава немачки критичар, а која прети, дакле, од првих покушаја да се схвати шта доиста јесте *Криѓѓика чистѓоѓа ума*. Тодоровићева интерпретација дубоко је оригинална и превазилази пуко школско излагање материје.¹ Оригиналност, међутим, не

¹ Та је ѓена одлика и препозната, те је Тодоровићева књига добила награду „Никола Милошевић” за 2025. годину.

треба овде схватити као произвољну новину, усиљено и кривотвореће наметање властите перспективе. Оригиналност је, напротив, оно што допушта да се ствари на изворан начин сагледају у својој изворности. Након читања *Самоафекције и трансценденције* Кантова филозофија делује нам оживљена, побуђена, изнова виђена. Учинити ствари продорним и свежим, подарити њиховом појављивању чар првине – то је највиши и најтежи херменеутички задатак чији је опсег Тодоровић добро искусио и одмерио. Већ је сам приступ Кантовој мисли у овој студији обележен дубоком повесном перспективом и суштинским, питалачким карактером. *Критика чистиога ума* није ту узета као предмет који би, само због своје класичности или због неког особитог интересовања аутора, заслужио да му се још једном мисаоно посветимо. Она нам проговара из властите повесне ситуације, а то не значи једино да се не може изоловати из историјског, друштвеног, политичког контекста него – много дубље и важније – да она на повесно одређен начин ословљава питање бивствовања и да, у извесној мери, детерминише и границе у којима ми, данас, промишљамо то питање. Око њега се формира вековни унутарњи ток западне филозофије, чије кретање не треба појмити као једноставну телеологију, већ пре као заповедајуће, законодавно и судбинско знање које се развија испрцавајући оквире човековог пребивања на Земљи.

С обзиром на то да је Кантова филозофија у Тодоровићевој студији сагледана првенствено са становишта питања бивствовања, *Критика чистиога ума* је и морала бити протумачена пре са онтолошке него са спознајнотеоријске стране. Боље речено: њени се епистемолошки ставови осветљавају тек када на уму непрестано имамо и њихову онтолошку позадину. Ова околност приближава Тодоровићеву књигу генијалној (и много пута оспораваној) Хајдегеровој студији *Кант и проблем метафизике* (1929). Промисљање везе између коначности човековог сазнања и бити метафизике, постављање питања о односу између трансценденталног хоризонта и трансценденције, истицање улоге снаге (Тодоровић би рекао „силе“) уобразиље, времена и схематизма у заснивању најдубљих темеља Кантове филозофије – све су то одлике које *Самоафекцију и трансценденцију* чине сличном Хајдегеровој књизи, те бисмо могли рећи да обе студије тумаче Канта на разини истоврсне филозофске запитаности. Ипак, Тодоровићев однос према Хајдегеру није без полемичког тона. Нарочито се спорном сматра Хајдегера тврдња да Кант другим издањем *Критике чистиога ума* ублажава и потиरे радикалност која је одликовала прво издање. Хајдегер је сматрао да у првом издању сила уобразиље (*Einbildungskraft*) заузима далеко значајније место, а да је у другом подведена под разум и тако изгубила карактер изворне и посредујуће снаге. Тодоровић, међутим, сматра да су разлике између два издања Кантове *Критике* далеко мање него што се то Хајдегеру учинило.

Наиме, чулност и разум одређени су као две моћи човековог сазнања, док је уобразиља одређена као „сила”. Тиме њен значај, каже аутор, није умањен, већ је њена суштина напросто другачије дефинисана: „Она, дакле, није некакво 'нешто' које би поред и изван тог 'нешто' могла, мада не и морала, још да буде и делатна [...]. Насупрот томе, уобразиља није ништа друго до само деловање, само 'испољавање' на нечему без било каквог властитог 'испољавајућег’” (205). На овом примеру читује се Тодоровићева читалачка прецизност и филолошка минуциозност. С обзиром на то да је уобразиља *сила* а не *моћ*, њеној бити и не припада неко статично почивање у себи које може али и не мора деловати. Уобразиља, дакле, није способност, део сазнајног апарата, већ сила која, у складу са властитом суштином, увек јесте чисто деловање, вансебност, другост себе саме. Инсистирањем на природи силе Тодоровић, с једне стране, интерпретативно измирује разлике између два издања *Кријиике*, док, с друге стране, оснажује посреднички, међудејствени, а донекле и неухватљиви карактер уобразиље, која повезује две крајње тачке спознајног устроја, моћи разума и чулности.

Силу уобразиље, чулност и разум аутор сагледава у хоризонталном кретању од *чистиої* ка *a priori*. То значи да априорном дељењу или категоризацији, као основи сазнања, претходи и једна неподељена, бујајућа делатност, „збиће” (39), које се код разума изражава као Једно трансценденталне аперцепције, а код чулности као Много неподељеног времена. Тек је преласком из чистог ка априорном могуће формирање дванаест категорија разума, те појединачних аспеката времена који уређују мноштвени, надирући ток. С обзиром на то да сазнања нема без одношења разума према чулности, при чему сили уобразиље припада кључна медијаторска улога, појам *самоафекције* суштински описује биће сазнајућег субјекта. Моћи се међусобно афицирају, а будући да чулност није нешто страно, него је кроз кретање од чистог ка априорном већ саображена условима представљања, то нужно долази до самоафекције. Могли бисмо рећи да и структура Тодоровићеве књиге добро одражава узајамни однос сила и моћи. Дело се састоји из увода и шест одељака чији наслови редом гласе: „Приступ Кантовој мисли”, „Рецептивност чулности”, „Спонтаност разума”, „Синтеза уобразиље”, „Трансценденција средишњег 'Између’” и „Бездани основā у Кантовој филозофији”. У сваком од одељака поједина сила или моћ разматра се како у кретању од чистог ка априорном (и у вези са другом моћи и силом), тако и у аспекту којим се трансцендентални хоризонт додирује са трансценденцијом. У том смислу би се могло тврдити да сваки одељак у себи и на властит начин понавља конструкцију из наслова књиге: самоафекција и трансценденција. Чињеница да се синтеза уобразиље разматра након чулности и разума, као трећа и посредујућа, а да се, с друге стране, одељком о синтези наговештава „Трансценденција средишњег 'Између’”, указује на понављање

кретања од самоафекције до трансценденције и на плану распореда одељака.

Подела на моћи и силе одражава се и унутар „Синтезе уобразиље”. С обзиром на то да постоје три аспекта синтезе – апрехензија, репродукција и рекогниција – сваки од њих одражава моћ или силу. Први чулност, други силу уобразиље а трећи разум. Уобразиљи и овде припада средишња, посредничка улога, при чему треба нагласити да редослед разматрања аспеката следи поредак одељака. Тако се најпре разматра синтеза апрехензије (прва, чулност), затим синтеза рекогниције (трећа, разум), а на крају синтеза репродукције (друга, уобразиља). Сваки од аспеката синтезе обележен је и једним од временских односа: синтеза апрехензије је садашњост кроз садашњост, рекогниција садашњост кроз прошлост, а репродукција садашњост кроз будућност. Прва представља сједињење садашњости, друга препознавање везе између садашњег и прошлог, те поновно оживљавање прошлог у садашњем, а трећа је (ре)продукујућа па тако унапред познаје законитости по којима се представа надовезује на представу, и обележена је временским односом будућности.

Интересантно је да у поменутој Хајдегеровој студији о Канту рекогницији припада место које Тодоровић додељује репродукцији. Дакле, рекогниција се везује за будућност, а репродукција за прошлост. Питамо се шта би била стратегијска позадина ове разлике између два тумачења. Ако посматрамо само значење речи, чини се да је Хајдегерово решење смисленије. Репродукција поново ствара и призива оно што је било, док рекогниција препознаје след представа, и тако се отвара *будућем*, законитостима које и долазеће представе морају да следе. С друге стране, синтеза рекогниције у озрачју је разума, док је синтеза репродукције под знаком уобразиље, иако обе припадају истој сили. То значи да се, уз сву (покаткад и критиковану) пренаглашеност значаја уобразиље код Хајдегера, код Тодоровића она ставља на још наглашеније место, будући да и унутар синтезе највећу улогу има онај аспект (репродукција) који и сам „представља” уобразиљу у тројству аспеката. Овим је Тодоровић још једном истакао пресудни значај уобразиље и неоснованост Хајдегеровог закључка о њеној потиснутости у другом издању.

Јасно је да овако пажљиво конструисање књиге, при чему се макроструктура одражава у микроструктури, казује и о извесној ауторефлексивности целине. Ауторефлексивност се, међутим, не читује само устројством дела већ и појединим херменеутичким упутницама које Тодоровић, поводом читања Канта, *implicite* изриче и о читању уопште. Говорећи о органској структури ума код Канта, Тодоровић наглашава да она не значи просту хармонију између појединачног и целине, нити да се целина може појмити као пуки агрегат међусобно сагласних делова. Кантово виђење органског на далеко је вишем нивоу. Оно подразумева да је сваки од делова у нарочитој и сагласној вези са сваким другим делом. Разумевање

сваког од делова захтева разматрање веза са свим другим деловима. Сматрајући да овакви Кантови ставови „антиципирају принцип филозофске херменеутике” (70), Тодоровић додаје и да се поједини сегменти и појмови Кантове књиге могу „потпуно разумети тек када се након ишчитавања целе *Критике* мисаоно пропитивање поново врати њима и промисли их у светлости свих у току истраживања стечених сазнања” (73). Рекли бисмо да и Тодоровићева студија у потпуности следи прокламована начела тумачења. У међусобном одражавању структуре одељака у поглављима, као и у траговима које чулност, разум и сила уобразиље остављају једни на другима у процесу одређивања сваког од тих појмова, приметимо ауторефлексију на плану самог читања.

Она је, међутим, уочљива и на још једном изузетно важном месту. Читава је Тодоровићева студија, наиме, усмерена испитивању граничних појмова, структура и области Кантове теоријске филозофије. Истраживање трансценденталног хоризонта доведено је у нужну везу са питањем трансценденције, са тајновитим и ишчежавајућим *збићем* које превазилази кантовски схваћене границе сазнања. Ако је бивствовање бивствујућег у нововековној филозофији одређено природом представе, онда се Тодоровићев интерпретативни пут креће ка ономе што у представи *сћавања*, ономе надирућем избијању бивствовања које се самоафекцијом не може докучити и сагледати, али које се иза граница неумитно слуги. Оваква проблемска основа приморава Тодоровића да, пропитујући границе Кантовог мишљења, и сам, у свом приступу и појмовном језику, пређе хоризонт зацртан критичком филозофијом, те да стваралачки и зорно основи оно што се тек слугећи помаља на међи спознаје. Аутор сматра да „интерпретатор не мора да стоји на претпоставкама интерпретиране филозофије; штавише, да у свом тумачењу можда чак и треба да се постави на другачије становиште” (30). Верујемо да је управо измештање перспективе омогућило да врхунац студије, одељак „Бездани основā у Кантовој филозофији”, задобије онакву мисаону снагу која, на путу ка мрачном извору сазнања, осцилује између самоафекције и трансценденције, осветљавајући троје као једно и једно као троје. А то троје што учествују у извору јесу: време, *Ја мислим*, и репродуковање. Њихово разликовање припада тајни троструке истости: „Ако се изговори једно од њих, казали смо и преостала два” (334).

* * *

Најзад, неколико речи (о) песницима. Наше филозофско наслеђе, па ни наслеђа других народа, не могу се похвалити да су у довољној мери истражила питање стваралачке уобразиље. Опсег тог проблема значајним својим делом припада и Кантовој филозофији. Уколико појам (песничке) уобразиље није на суверен начин осветљен, свако поетичко испитивање, заснивање стваралачког чина, па и просуђивање и тумачење тог чина

остаће инертно и недовољно дубоко. Чињеница да се у студији *Само-афекција и трансценденција* и сила уобразиље настоји обухватити властитим језиком и на властит начин охрабрује нас у нади да је могуће трасирати пут од властитог, преко поетског, ка пунозначној – али несводивој – *йоейици*.

Мср Лазар Г. БУКВА

Истраживач приправник

Институт за књижевност и уметност, Београд

lazarb501@gmail.com

ORCID: 0009-0009-9291-5956

КРАЉИ СРПСКИ РЕАЛИЗАМ: БОГА НЕ ВАРАЈ!

Бојан Вегара, *Деца коју није волио свијет*, Удружење инвалида, бораца и ветерана „Српски ратник”, Инђија 2025

Дискурс о грађанском рату у бившој југословенској републици Босни и Херцеговини неретко карактерише једнодимензионалан приступ, заснован на унапред подељеним улогама криваца и жртава. Ова тема се – како у међународној, тако и у лингвистички истојезичкој јавности – немилице користи у дневнополитичке сврхе, док се истовремено избегава свеобухватно и чињенично утемељено сагледавање историјске реалности. Концепт по којем се, три деценије након окончања сукоба, и даље одговара на питања од круцијалне важности латентно подгрева сукоб, по диктату и потребама међународне заједнице. У немогућности установљавања чињеничне истине, која би (по)ратним каријеристима и вишедеценијским трговцима туђим болом најзад докинула инострано финансирање, треба писати и читати лична сведочанства, која не маре за Јудине шолде. У техносфери у којој живимо, коју карактерише потпуни колапс емпатије, (пара)цитат Јосифа Висарионовича да је смрт једног човека трагедија, а милиона људи статистика, треба, нажалост, схватити буквално, јер смо сведоци да онима који нас, у најновијој импортованој унутарсрпској подели, називају поспрдно *йрекодринцима*, не значе ништа чак ни имена петогодишњег Павла Голубовића, нити његовог седмогодишњег, двоструко стрељаног брата Петра, а немоли канонизованог дванаестогодишњег дечака Слободана Стојановића (1980–1992). Због оне, Богу хвала, и даље велике већине, која, ипак, жели да сазна шта је и како је било, треба, где год, кад год и како год је могуће, сваку ратну трагедију забележити, јер смо сведоци да прећутани геноциди бивају игнорисани и претворени у заметке нових погрома и олуја. Ако то не урадимо ми *йрекодринци* сами, други свакако, у наше име или из нашег угла, сигурно